

Интервю с Тодор Гаджев, Директор на Институт по история на българската емиграция в Северна Америка „Илия Тодоров Гаджев“

Институтът по история на българската емиграция в Северна Америка се намира в гр. Гоце Делчев и е основан от доктор Иван Гаджев, който е бил и негов дългогодишен директор.

Интервюирахме сина на д-р Иван Гаджев, господин Тодор Гаджев.

Здравейте, господин Гаджев! Бихте ли могли да представите Института? Какво представлява той, според мен повечето от хората, особено пък младото поколение, не знаят за него, въпреки че вие имате доста богат сайт - www.bgemigration.com

Институтът е основан 1976-та година от баща ми Иван Гаджев, повод за основаването му е емиграцията, която тръгва от земите на Македония. Баща ми основава Института с идеята да събира архиви от старите емигранти в Америка, за да бъде съхранено националното самосъзнание на българите македонци там. Той започна малко по малко, така като хоби, през 1976-та година, и постепенно Институтът се превърна в това, което представлява в момента. Виждате цялата тази сграда. Той е успял да събере от старото поколение- имигранти, които бяха по-активните, техните най-ценни архиви, спомени, кореспонденция. Те са събрани от тези, които са отишли там след Илинденското въстание, Балканските войни и т.н.

Откога горе-долу, от кои десетилетия са най-старите архиви тук, това е интересно? Мисля, че става дума не само за Балканската война и Първата световна?

Става дума за времето около 1870 -78-та година и преди това. От края на 19-ти век, архивът не е описан и не е обработен, стои си суров. Няма човек, който да го направи, Библиотеката е подредена по всякакви международни стандарти, изисквания и норми, но за архива не сме намерили човек, който да го обработи.

Стана дума вчера затова - предполагате ли вие, че тук долу, във вашите архиви, има неща, които все още не са известни на нашите историци в БАН, в Софийския Университет? Сведения, които са масово неизвестни. И ако се открият тези архиви тук, ако се опишат и разчетат, това може да промени някои наши представи относно дадени моменти от българската история?

Да, най-вече за емиграцията.

Но има такива, които са оригинални аудио записи, също така и оригинални писма, документи, които историците в България все още не са ги видели. Това със сигурност ще бъде нещо ново за тях.

Можете ли да кажете какъв е казусът и нуждите на Института в момента? Какво е състоянието му?

В момента, след смъртта на баща ми, миналата година, май 2017, водя преговори, до някаква степен държавата уж има интерес и желание за съдействие, но през годините досега не е дошъл отговор, а само казват: „Продължавайте, както си знаете, както досега, няма как да окажем помощ засега.“

И няма никакво съдействие от тяхна страна. Иска ми се държавата да влезе в някаква роля, да подпомогне, понеже шест години сградата тук стои заключена. Никой от семейството ми не беше идвал дълго време. А и като замина аз, не ми се иска още шест години да стои така заключено. Ние вече нямаме нито физически, нито финансови, нито каквито и да било възможности да поддържаме този Институт.

А вие сте търсили помощ от различни институции, кандидатствали сте по проекти?

Търсих, търсих помощ от държавата, от институции, кандидатствах по проекти, става дума за всякакви институции, каних хора тук, писах писма до три-четири правителства.

Какъв беше отговорът?

Ами ако въобще получавах някакъв официален отговор, той беше „не“, а в повечето случай даже нямаше никакъв отговор. И нямаше посочени причини, не ни писаха защо не са отговорили.

Каква беше реакцията на Фондацията „Америка за България“ относно проекта, който направихте, имаше ли отговор?

„Америка за България“ е една от фондациите, от които не сме получили официален отговор, което ме изненада, понеже това е в тяхна полза. Това е фондация „Америка за България“ все пак, но официално от тях и до ден-днешен да сме получили отговор...

На мен самата ми беше толкова интересно онова, което ми показахте, разгледах всичко, което можах. Успях да видя и всички тези пакети, които сте изпратили до по-известните библиотеки и институции в България, пакети с ваши издания, с книги, които със собствени средства сте издали. Какво стана с тях? Защо са си отново при вас, а не при получателите?

Ами това ме изненада и мен, и аз не го знаех, книгите, които се върнаха обратно с пакетите, бяха изпратени и до Библиотеката на Министерството на външните работи, до Парламента и до още много други държавни институции, за техните библиотеки. Но ни ги върнаха с обратна разписка, на която пишеше „непотърсено от получател“. Това за мен означава, че никой не е отишъл до пощата да ги вземе, дали не са искали да ги вземат, или просто не са получили бележката, дали е станала някаква грешка, не знам. За мен това беше голяма изненада. Книгите ни се върнаха непотърсени.

Лично според мен, не знам каква помощ би могла да се очаква от такива хора, които не са потърсили дори книгите, които им изпращате като подарък. Но какво смятате да направите в бъдеще, казахте, че предстои да платите на хора да дойдат тук, да опишат архива?

Предстои да направим един опис на съдържанието на Института и целта ни е вече да водим преговори за откупуване на Института от държавата, но нали преди всяка сделка трябва да има един списък, в който се предава опис на съдържанието на Института и ние сме достигнали до този етап - трябва по-скоро да започнем работа със специалисти от София, от Държавния архив ще дойдат трима човека и ще работят тук, и ще им платя.

И вие ще ми платите, за да работят тук?

Ами да, ще платим разходите, така е било прието, продавачът на институцията да осигури такъв опис на архива, на съдържанието на Института, и така нататък...

(Вмъкнато от Иван Марков, библиотекар в Института) Тоя проблем показва колко е шантата държавата ни. Ето те казват, държавата казва: „Ние ще ви изпратим историци, но вие ще им платите. Ами добре, но нали държавата е заинтересована този архив и този Институт да си останат тук, в Гоце Делчев. Трябва да подпомогне тя, да изпрати историци, и да има повече заинтересовани историци. Не го разбирам...

Бих искала да питам, според вас кое е най доброто бъдеще за Института - да бъде преместен и всички тези неща да бъдат пренесени в София, или?

Ами най-добрият вариант, (такава е и идеята, с която е направен Института), това е той да бъде в родния град на баща ми, до родната му къща. Този Институт винаги е бил проектиран и създаден да си остане тук, където се помещава в момента, но някои хора казват, че е далече от София и историците няма да могат да идват.

Те сега не идват?

Сега не идват, но има желаещи да дойдат, обаче като питат за архива, аз трябва да им кажа, че е необработен и затова те не могат все още да работят както трябва с него.

Като казахте вчера, вие сте търсили от всякакви институции, фондации, търсили сте възможности да се помогне, за да може да съществува Институтът и да се обработят всички тези материали? За мен това е една наистина много родолюбива просветителска дейност и наистина бих искала да се разпространи тази информация за Института, понеже съм убедена, че има начини, има средства. Вие сте оценили, че за да се обработи и съхрани цялото това нещо, за да се помогне, трябва сума от около...? Каква беше сумата, за която говорехте?

За издръжка ли?

Не само за издръжка, имам предвид Проекта, който сте направили, за който вчера казахте, че струва повече от 400 000?

Да, проектът беше 400 380 лв. Това е проект от преди години, който включва подробен опис на съдържанието на Института, за три години и трима специалисти от държавен архив да могат да го обработят по всички правила и да се дигитализира всичко,

за да може да се използва. А сега ще се направи само един груб опис, за да се види съдържанието им. Ако бяха се съгласили тогава, за тези повече от 400 хиляди лева, всичко, което е в сградата, щеше да бъде дигитализирано - и аудио, и видео, и снимките, и документите, и вестниците..., и така нататък, но пак казвам - за съжаление, не се получи с този проект. Нямахме никакво съдействие от никого. В него имаше предвидена и сума за издаване на осем или девет книги, ако не се лъжа, и спомени, и това беше част от проекта, но не се получи. Ние преди години търсихме помощ от различни институции за издаване на книги, не за някаква финансова издръжка, за да ни издържат, само като има готова книга, и когато тази книга е минала предпечат и всичко е готово за печат, просто да има някой да спонсорира, за да може да се напечати книгата и да се разпространи. Но нямаше съдействие и ние ги направихме безплатно, разпространихме ги по цяла България и на личности, и на библиотеки. Голяма част от тях не бяха дори потърсени.

Значи това е горе-долу към 400 хиляди лева за дигитализацията, за подробния опис, а годишна издръжка, ако си остане тук Институтът, вие и това бяхте изчислили. Горе-долу каква е сумата за годишната издръжка на Института?

Ами, ако има заплати за чистачи, за консумативи, отопление, това възлиза сигурно към 30 - 40 хиляди лева на година. А това ще позволява да има и някаква малка издателска дейност годишно. Не е повече от тази сума, сградата е голяма, хубава, ще има един служител, една чистачка, и това сме предвидили, другите разходи са за консумативи, ток, отопление и така...

Това въобще не е голяма сума включително и за проекта, ако има заинтересовани и аз вярвам, че ще има заинтересовани българи, (това може да са българи, които в момента живеят в чужбина и разполагат с възможности, със средства) вие сте готов да изпратите този проект, така ли? Имате ли готовност за това?

Не, за този проект не знам, ние сега сме на етап на държавата да поеме нещата, а този проект стои заключен. То вече няма кой да го движи. Това беше още преди, тогава все още си действаше Институтът и имаше как да стане това нещо, а сега дори няма кой да им отвори вратата в момента, за да се осъществи този проект. Според мен това е минало, въпросът сега е държавата да влезе в някаква роля. Понеже няма кой друг да ми помогне, няма кой друг да влезе в роля, семейството ми не живее тук. Проектът е от преди осем-девет години, тогава всичко тук си беше активно, сега вече този момент, според мен, е минал. Всичките помощи за издаване на книги, за проекти, не биха могли да се случат. Според мен дори да се намери човек, той моментът е минал. Така мисля...

Да, разбирам Ви... А в какво състояние е архивът долу? Как сте го съхранили толкова дълго време?

Долу съдържанието, както и Вие видяхте, така общо взето е подредено, запазено си е по чекмеджета, но няма човек, който да дойде тук да подреди документите, да работи с тях, все още няма такава възможност, защото не е описан

архивът, но е запазен. Нищо не е повредено, разделен е до личности, доколкото ни е било възможно.

Самата аз съм доктор по българска филология и съм писала в дисертацията си за Илия Йовчев и за българи като него от времето на Възраждането, така че оценявам този труд, който е положил баща Ви, включително и Вие, за да може тези архиви да бъдат съхранени досега, да бъдат първо събрани, заедно с много снимков материал, периодичен печат, аудио и видео записи, лична кореспонденция, спомени, и тези материали да бъдат оставени на поколенията.

Затова нашето желание е със сигурност това цялото наследство да бъде предадено. В тази връзка искам да ви задам един въпрос - по-скоро песимист ли сте, или оптимист относно това, което ще се случи с Института в бъдеще, след като сте получили толкова откази досега?

Ами на този етап имам надежда, има някакъв диалог. Може би вече повече от една година, с Държавен архив. Бавно вървят нещата, отнема малко повече време отколкото аз самият очаквах, но има диалог, видях се с хора, все още имам някаква надежда, че може би ще се случи нещо на този етап. Имахме разговор с Министерството на културата. Казаха ми, след като направим описа, да се видим отново и тогава ще дискутираме. Точно сега в мен може би са повече добрите чувства, повече от 50% имам надежда. Ами да кажем 80 на 20 процента в момента.

А са Ви отговорили, че трябва да се реши на заседание на Министерски съвет казусът на Института? Така ли е?

Ами относно проблема за откупуване на архива, ако въобще се вземе такова решение, за да се стигне до края, и да си останат нещата тук, на място, което е най-добро, (понеже, ако започне да се разкъсва този архив и материалите, те вече губят ценността си). Този казус би трябвало да се реши на заседание на Министерския съвет, но не знам. Ще си покаже, до няколко месеца трябва да имам отговор.

Най-добре би било Институтът да си остане в Гоце Делчев, да си бъде тук на място, сградата е хубава, а той вече си е Институт. Не би трябвало да се пренася.

И такова решение, както Ви казах и вчера, трябва да се вземе на по-високо ниво - от Правителството и Министерски съвет, а и трябва да се предвиди в бюджета, понеже Държавен архив няма такъв бюджет, за да може да откупи този архив.

Историци, включително и покойният вече Божидар Димитров, като са видели част от нещата, какво ви казаха относно ценността на този архив? И на цялото това духовно наследство, което се съхранява тук?

Ами казаха, че това е работа на няколко научни сътрудници за няколко години, за да се обработи и да се подреди. Професор Георги Бакалов, който е от Гоце Делчев, и той беше

тук, той каза, че и Институтът по Балканистика в София е по-беден от този архив, който се намира тук, в нашия Институт, а виждате, че онова е държавна институция. Ние сме по-напред от тях в пъти, аз не съм бил в този Институт София, но съм питал други хора по този въпрос, и те ми казаха, че тук материалите са в пъти в повече. И като база и като възможности за работа - тук е по-добре.

И това цялото духовно наследство, тази книжнина е събрана основно от един човек, но и някои други са му помогнали, разбира се.

Да, винаги имаше хора около баща ми, но основно инициативата си беше негова, той имаше голямо желание, водеше напред, лека-полека през годините събираше и имаше доверени хора от старата емиграция, така че съдържанието на нашия архив е дошла от техните архиви. Те му се довериха и му дадоха материалите си. Довериха му всичко предсмъртно, за да може да бъде запазено.

Има аудио записи със спомените и автентични гласове на хора. Значи не говорим само за книжен архив и за книжовно наследство?

Има много аудио, повече аудио, отколкото видео, това са спомените на хора, разказани от първо лице, за това как са живеели, какъв е бил животът им в България? Защо са избягали? Как са отишли в Америка, как са се установили там, какво са правили в Щатите. Някои хора с часове са разказвали, имаме една дюзина касети, всичко това после беше свалено на хартия от машинописка. Това са материали, готови за издаване, малки книжки с автентични спомени на хора.

А вашият баща и дядо са били преследвани от комунистите?

Ами дядо ми (бащата на баща ми) е убит 1944-та година и една от първите книги, която е издадена, е „Лушин“. Това е местност до Добринище и Гоце Делчев. Дядо ми е закаран там ми е убит. В началото е издадена първа книжка, после те се разраснаха в пет тома с данни и списъци, с разкази вече от цяла България. Заради местността тук и убийството на дядо поредицата носи името „Лушин“.

Да, това са потресаващи разкази, покъртителни редове! Баща Ви беше ли разочарован от България или продължаваше да я обича?

Не мога да кажа, че е бил разочарован, той продължаваше да я обича, разочарован беше до някаква степен от отношението на държавата и на отделни хора към Института, към това, което правим тук. Но не от народа ни, а от отделни личности, от тях със сигурност беше разочарован.

Искам да благодаря и на двамата за това, което казахте. Наистина тук мога да видя едно автентично българско възрожденско родолюбие, което се надявам да бъде предадено и чрез вас, и чрез този Институт (и книжовно наследство, съхранено в него) на нашите поколения, защото ето вижте един човек какво може да направи, ако наистина обича

страната си. Тук има такъв пример за един просветител! Искане ми се да вярвам, че ще може да се съхрани това наследство и примерът му ще бъде последван и от други.

Ами ще се опитаме...ще видим.

Благодаря за интервюто и ще го разпространим!